

# ANMELDELSER

**Edward W. Said:**  
*Orientalisme. Vestlige forestillinger om Orienten.* Roskilde Universitetsforlag 2002 (423 sider), oversat af John Botofte

Edward Saids banebrydende værk fra 1978, *Orientalism*, er – endelig – blevet oversat til dansk. For den, der ikke har arbejdet sig gennem Saids store bog eller på anden vis tilegnet sig hans optik, en opsummering af Saids indledende bestemmelse af orientalismen: Orientalisme er “en måde at forstå Orienten på, som er baseret på Orientens særlige plads i det europæiske Vestens forståelse” (s. 27). Det er en akademisk disciplin, men også i bredere forstand en måde at tænke på, der er baseret på en sondring mellem Østen og Vesten. Mere præcist er Orientalisme “den samlede institution, der anvendes til at tackle Orienten – ved at udtale sig om den, autorisere synspunkter om den, beskrive den, undervise i den, bosætte sig i den og herske over den. Orientalismen er en vestlig metode til at dominere, omstrukturere og få magt over Orienten” (s. 29). Dette sidste, orientalisme som en måde at tiltage sig magt på, kan stå som fællesnævner for orientalismen i Saids forstand, hvad enten han sporer den i politikerens, administratorens, forfatterens eller forskerens tekster og taler.

Bogen er inddelt i tre kapitler, hvor det første kommer rundt om orientalis-

mens forskellige dimensioner: Den akademiske produktion af *virksom* viden, der lader sig operationalisere i koloniseringen af Mellemøsten. En forestillet geografi og et projekt i form af fremrykning mod Islam og mod den nære Orient. Og endelig en tekstuel holdning, der består i “en slags vestlig projektion mod Orienten og vilje til at beherske den ...” (s. 124). I andet kapitel forsøger Said at spore den moderne orientalismes historie ved hjælp af en bred kronologisk beskrivelse, men også ved at påvise et sæt fælles redskaber for deltagere i orientalismen på tværs af professioner. Det tredje kapitel drejer sig dels om orientalismen i den periode, hvor kolonimagternes største ekspansion i Orienten foregår (fra 1870 frem til anden verdenskrig), dels om overgangen til amerikansk hegemoni i perioden som følger.

## **Aktuel relevans**

En anmeldelse af en mere end 20 år gammel udgivelse må selvfølgelig diskutere, hvorvidt det tema, der er til behandling, fortsat har relevans? Det kan vanskeligt bestrides, at forholdet mellem Vesten og Orienten fortsat er aktuelt; polariseringen mellem på den ene side Europa og USA og på den anden side den muslimske verden er kun blevet forstærket siden første udgave af *Orientalism* udkom i 1978. I den aktuelle danske kontekst kan Saids oprulning af orientalismens historie tjene til en påmindelse om, at den massivt negative holdning til den mus-

limske verden, ikke er en følge af den indvandring herfra, som vi har oplevet i sidste fjerdedel af det 20. århundrede, (og da slet ikke daterer sig til 11. september 2001, hvor islamforskrækkelsen blot fik en ekstra skrue). Sids analyse kan ligefrem kaste lys over baggrunden for nogle af konflikterne og brudfladerne i de multikulturelle samfund, som er resultatet af den seneste indvandring. Det vender jeg tilbage til.

Men er tilgangen fortsat relevant? Med 2002 briller kan Sids Foucault-tilgang forekomme en anelse støvet, (udover at den aldrig har kunnet opfattes som særlig stringent). Said baserer sig på Foucaults arkæologiske metode, der graver strukturer frem i form af diskurser, som synes at ligge relativt fast. Den orientalistiske diskurs er "det netværk af interesser, der uvilkårligt findes i baggrunden (og derfor altid er indblandet), hver gang enheden "Orienten" bringes på bane" (s. 29). Foucault selv når i løbet af sit forfatterskab frem til en mere dynamisk fremstilling af diskursive traditioner med *den genealogiske metode* og bliver i den sidste fase optaget af *udviklingen af det moderne subjekt*. Det er selvfølgelig urimeligt at bebrejde forfatteren, at han ikke har taget Foucaults senere udvikling i betragtning, al den stund at den finder sted, før eller sideløbende med, at Orientalisme blev skrevet. Alligevel er det – dengang som nu – fraværet af netop dynamik og subjekter i Sids fremstilling, der må påkalde

sig kritik (se Cliffords essay *On Orientalism* 1988).

### Fraværet af dynamik og subjekter

I indledningen proklamerer Said at bygge på Foucault, men lægger samtidig afstand til Foucault på et punkt, nemlig i spørgsmålet om betydningen af den enkelte tekst eller forfatter i forhold til den generelle diskurs. Said anfører, at Foucault tillægger det enkelte bidrag meget begrænset betydning, mens han selv i det empiriske materiale finder belæg for, at det forholder sig anderledes. Derfor består analysen af nærlæsning af værkerne, "hvis mål er at afsløre dialektikken mellem den enkelte tekst eller forfatter og den komplekse kollektive gruppering, som hans værk udgør et bidrag til" (s. 50). Det mål forekommer mig at være uindfriet i fremstillingen. Til trods for detaljeret nærlæsning er der meget lidt dialektik mellem den enkelte og diskursen. I behandlingen af rejsende i det 19. århundrede skelnes fx mellem forfattere, der producerer videnskabelige tekster, litterære tekster med videnskabelige ambitioner, og rent litterære tekster. I de sidste to kategorier ser han større mulighed for udfoldelse af "den ikke-orientalistiske bevidsthed" end i den første. Men han skynder sig at tilføje, at trods forskellen "er de dog ikke så ulig hinanden, som man kunne tro..... I alle tilfælde er Orienten tilfor den europæiske iagttagers skyld...." (s. 189). Den efterfølgende underbygning gen-

nem tekstreferencer giver ikke anledning til at anfægte den udlægning. Men det styrker fornemmelsen af, at intentionen med nærlæsning er at påvise ligheder, og ikke at finde modsætninger og udfordringer.

På samme måde er Said meget klar og meget Foucaults når han i indledningen anfører, at man aldrig bør tro, "at orientalismens struktur bare er en struktur af løgne og myter, der blot vil forsvinde, hvis sandheden om dem bliver fortalt" (s. 32). Alligevel er der flere steder i teksten antydninger af en autentisk eller faktisk Orient, som blot skal have lov at repræsentere sig selv, for at hele den store fiktive konstruktion af Orienten kan nedbrydes.

Said er desuden blevet kritiseret for, at han med sin fremstilling af orientalisme indirekte skabte en occidentalisme, en endimensional beskrivelse af Vesten, og at han dermed cementerede den absolutte modsætning mellem Vesten og Orienten, som han havde sat sig for at underminere. I sit 1994 efterskrift, der er medtaget i den danske oversættelse, tager Said dette spørgsmål op og hævder, at det er udtryk for fejlfortolkning, og at det aldrig har været hensigten at give et entydigt eller overhovedet noget billede af Vesten. I så fald er det en så nærliggende fejllæsning, at forfatterens gode intentioner ikke er nok til at forhindre den.

### Magt og viden

Når Said giver udtryk for, at

det at undersøge orientalismen også er "at komme med forslag til, hvordan man intellektuelt håndterer de metodologiske problemer, som historien har skabt inden for dens emneområde, Orienten" (s. 140), må man sige, at han på dette punkt så afgjort selv kommer til kort. Der bliver ikke udpeget sprækker eller tvetydigheder, som antyder, hvor en modbevægelse kunne udvikle sig, endsiges hvordan man skaber en anden viden om Orienten. Jovist er der variationer inden for orientalismen; den kommer til udtryk på forskellige måder i forskellige historiske perioder, og artikuleres forskelligt af forskere, politikere, administratorer og litteraturer. Der er forskel på den britiske og den franske orientalisme i disses storhedstid, og mellem den europæiske og den amerikanske, efter at sidstnævnte har overtaget en hegemonisk status i den sidste del af det 20. århundrede. Men når alt kommer til alt, er alle bidrag alligevel blot forskellige udtryk for den allestedsværende orientalisme. Der bliver ikke udpeget nogle måder at skabe viden om orienten på, som kan holde sig fri af eller blot anfægte orientalismen som en underordningsteknik.

Men bogens svaghed (hvis ovenstående kan betragtes som sådan) er også dens styrke: Med påvisningen af orientalismens sammenvævning med den politiske magt som den gennemgående tråd, stiller nærlæsning og kontekstualisering af teksterne skarpt på sammenhængen mellem magt og vi-

den. Det bliver dokumenteret, at den viden, der er blevet genereret om den nære orient siden 1700-tallet ikke alene har kunnet udnyttes for, men direkte har budt sig til for det imperialistiske projekt og for underordningen af en hel region. Og det er faktisk rystende læsning, selv for en andengangslæser. Det er bemærkelsesværdigt, hvor tæt alliancen var mellem forskere og koloniadministrationen, og især at flere af de kanon-skabende orientaler byggede på åbenlyst racistiske forestillinger om herrefolk og underordnede. Og det er tankevækkende, at de rejsendes, forfatterens orient var så seksualiseret, og så tydeligt en projektion af den fremvoksende disciplinering af kønslivet i Europa. Said viser, hvordan de rejsendes tekster trods længere ophold i orienten er præget af et totalt fravær af tilstedeværelse.

### Saids optik

Et hurtigt kig på den hjemmeside, der blev lanceret sammen med den danske oversættelse viser, at bogen i oversættelse blev nærmest overstrømmende modtaget af dagbladenes kritikere. Said, der (som der gøres rede for i den udmærkede introduktion af Said i John Botoftes indledning til den danske udgave) qua sin palæstinensiske baggrund og sin insistensen på at stå uden for etablerede fløje, altid er søgt underkendt og gjort illegitim, er tilsyneladende blevet stueren. Glædeligt på sin vis, men også lidt bekymrende, al den stund at samme dagblade

flyder over med orientalistiske formuleringer om absolute forskelle mellem muslimer og "almindelige" mennesker og forenkledede billeder af den arabiske verden. Omfavnelsen af Said kan meget vel ske samtidig med en banalisering af hans pointer.

Derfor er det væsentligt at fremhæve, at Saids fremstilling ikke blot er historisk. *Orientalisme* leverer en optik, der sætter fokus på underordningsmekanismer eller -teknikker, der fortsat er virksomme i dag. Der beskrives i hvert fald fire orientalistiske teknikker hos Said, som også i dag bruges til at ordne og håndtere "Orient", hvad enten den består i Mellemøsten eller muslimerne i blandt os. Der er for det første den grundlæggende teknik, som den orientalistiske diskurs hviler på, nemlig *dikotomiseringen*. Den består i at fremstille Orienten, som værende altid og absolut forskellig fra Vesten, civilisationen eller det moderne. For det andet er der *paternalismen*, der kommer til udtryk, hvor Europa belærer Orienten om, hvad frihed indebærer. Den hvide mands civilisationsbyrde tynger også i dag, og der er en udbredt opfattelse af, at muslimer skal reddes fra deres egen kultur. For det tredje er der *islamiseringen* af alt, hvad der har med Orienten/Mellemøsten at gøre, hvor islam fremstår som degenereret og farlig repræsentant for Orienten. Det er uafviseligt, at islamiseringen af forståelsen af Orienten i dag modsvares af en faktisk islamisering af dele af det sociale og politiske liv i

Mellemøsten og andre steder. Men underordningsteknikken består i på forhånd at antage, at man ved hvori islamiseringen består og undlade at undersøge og nedbryde islamiseringen i almene sociale processer. For det fjerde er der *seksualiseringen*. Den er måske mindre fremherskende i dag end tidligere, og har mere karakter af, at Orienten eller muslimsk kultur bliver gjort til et med et fastlagt forhold mellem kønnene.

Saids optik kan ikke blot lægges på det fortsat komplicerede og ulige forhold mellem Vesten og Orienten, men også på processer i de multikulturelle metropoler i Vesten i dag. Saids undersøgelse af orientalismen skaber en optik, der kan anvendes over for såvel den skingre islamfordømmelse fra den yderste højrefløj, som de røster fra midten af dansk politik, der afsværger det multietnisk eller multikulturelle samfund; over for debatten om og lovgivningen mod de såkaldte tvangsægteskaber, og mod de muslimske privatskoler; optikken kan også appliceres på litteratur, hvor handlingen er henlagt til Mellemøsten (det seneste eksempel i dansk sammenhæng er Iselin Hermanns "Der hvor månen ligger ned" (2002). Romanen har Damaskus, den gamle suq med duften af krydderi og folk i turban og kjortel, som kulisse for en fortælling om uforeneligheden mellem muslimer og folk fra Vesten). Optikken kunne også finde anvendelse i forhold til de dele af islam-, Mellemøst- og

indvandrerforskningen, som insisterer på at fremhæve absolute forskelle mellem f.eks. kollektive/individuelle kulturer eller traditionelle/moderne samfund, og som bevidstløst repeterer gamle "sandheder" om den arabiske kultur som værende baseret på særlige begreber om ære og skam.

### Verden er postkolonial

Said satte med *Orientalism* en ny dagsorden, som først og fremmest er videreført med fremvæksten af det postkoloniale forskningsfelt. Der er ikke kun tale om en betegnelse for den litteratur, som kommer fra den tidligere koloniserede verden, men også om en samfundsfaglig vinkel i tillæg til den litterære. Den samfundsfaglige vinkel baserer sig på, at verden *som helhed* er postkolonial (fx Hall 1996) i den forstand, at de magtstrukturer, som blev cementeret med koloniseringen, fortsat strukturerer relationer mellem de tidligere kolonisatorer og de tidligere koloniserede, og at verden generelt er gennemsyret af forståelsesmåder, der er blevet til i det særlige styrkeforhold, som koloniseringen bestod i. Det postkoloniale felt er dermed ikke begrænset til at være central for områdestudier, tredje verdensstudier eller udviklingsteori, men er også sociologiens felt. Måske kunne man også sige, at postkolonialisme også er en ny sociologi, som tager globaliseringen i betragtning. *Orientalism* eller *Orientalisme*. *Vestlige forestillinger om Orienten* er et godt sted at starte, hvis man vil undersøge magt

mellem kulturer i det moderne globale hierarki.

### Litteratur

- Clifford, James 1988: *The predicament of culture. Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Hall, Stuart 1996: *When was the post-colonial? Thinking at the limit*. In *The Post-Colonial Question. Common Skies, Divided Horizons*. Eds.: Chambers & Curti. London and New York: Routledge.
- Hermann, Iselin C. 2002: *Der hvor månen ligger ned*. København: Rosinante.

### Lene Kofoed

Socialforskningsinstituttet

---

**Ulrik Langen (red.) :  
Ritualernes magt –  
ritualer i europæisk  
historie 500-2000.  
Frederiksberg: Roskilde  
Universitetsforlag 2002 (245  
sider).**

### Ritualer som sociologisk relevante?

Ritualer er kraftfulde sociale fænomener – både i forbindelse med forandring såvel som til bevarelse, både som konflikt- og konsensuskabende formål. De er også allestedsnærværende og gennemsyrer såvel de mikroskopiske handlinger som de makroskopiske strukturelle rammer. Dette har sociologien med få undtagelser formået at overse i adskillige årtier, og det kan derfor des-

værre ikke undre, at historikere, antropologer og religionsforskere efterhånden har opnået fortolkningsforrang og monopol på det rituelle domæne. Bogen, *Ritualernes magt*, er derfor desværre ikke noget særsyn, og sociologien må snart til at vågne op fra den søvn, der har afholdt den fra at betragte ritualer som legitime forskningsobjekter, der *sui generis*, i sig selv og som selvstændigt analyseobjekt, besidder indsigter om større eller mere specifikke sociale sammenhænge.

Ritualer kan anskues og er blevet anskuet som mange væsensforskellige fænomener – vaner, skikke, traditioner, kulturelle sædvaner og overgangsceremonier, og der har som regel været knyttet et vist religiøst eller mytisk islæt over ritualudlægninger. Dette gjorde sig gældende for særligt socialantropologiske studier, men for eksempel mente også Freud, at der var en vis lighed mellem religiøse ritualer og neuroser i forbindelse med tvangsadfærd. Andre har senere derimod fokuseret på såkaldt "sekulære ritualer", der kommer til udtryk i vores verdslige samhandling og daglige kommunikation med andre mennesker, hvilket Goffmans forfatterskab er et lysende, men dog ikke eksklusivt eksempel på. Dette var en udbygning af den traditionelle ritualopfattelse, selvom den også havde sine egne begrænsninger. I de senere år er der heldigvis opstået et mere nuanceret billede på ritualer som sociale konstruktioner, re-

fleksive redskaber i såvel individers og kollektivets forsøg på at forholde sig til verden, og midler til muligheder for at udføre strategisk adfærd, der involverer en høj grad af teknisk ekspertise og bevidsthed. Dette står i modsætning til de tidligere formuleringer, der betragtede ritualer som ubevidst, ureflekteret eller tranceagtig adfærd. Derfor må sociologien også til at åbne sine øjne, og som konsekvens mener jeg, at en anmeldelse af en bog som *Ritualernes magt* er vigtig netop i et sociologisk tidsskrift.

### **Bogens struktur og indhold**

Bogen består af otte indlæg, der hver især har sit eget "liv". Man kan derfor ikke sige, at bogen overordnet set virker sammenhængende eller struktureret. Dette kunne lyde som en negativ vurdering, men faktisk udgør det efter min mening bogens styrke og originalitet. Alle rede i indledningen forklares det, at

når det gælder ritualer, står vi som historikere i den situation, at vi alle i et vist omfang har et – omend ofte diffust – selvreferentielt forhold til genstanden for vores analyser. Og måske vigtigst af alt: dét, vi i en moderne vestlig kultur identificerer som ritualer, er ikke det samme som i andre kulturer eller tider – overhovedet er kategorien "ritual" en kulturel og historisk bundet kategori (side 8-9).

Dette er med til at relativisere og mangfoldiggøre den kulturelle forståelse af det rituelle genstandsfelt, hvilket i og for sig er godt, men også medvirkende til at relativisere vores viden, så alt bliver ritualer, hvilket efter min mening er knap så godt. Der må være noget fælles, et særkende, for ritualer som genstandsfelt, for at de netop udgør ritualer og ikke er strategisk handling, ubevidst handling eller lignende. Bogens styrke, dens relativisering af ritualbegrebet, kan derfor også vise sig at være dens svaghed. Denne relativisering gengives og forstærkes, som i Batesons såkaldt "skismogenetiske kæder", kapitel for kapitel uden at man som sådan bliver mere klar over, hvad der konkret menes med ritualer til forskel fra ikke-ritualer.

Ikke desto mindre er bogen kapitel for kapitel spændende læsning for enhver, der har historisk interesse, sans for detaljen såvel som de store vingesus. Særligt det indledende kapitel, skrevet af redaktøren selv, Ulrik Langen, er spændende og afklarende læsning for en sociolog – såvel som for antropologer, der skulle snige sig til at kigge i *Dansk Sociologi*. I dette kapitel forsøger Langen at argumentere for en udbredelse og udvidelse af ritualbegrebet i forhold til traditionelle og snævre forståelser. Kapitlet efterfølges af knapt så favnende og mere detailorienterede deskriptive gennemgange af forskellige historiske begivenheder og periodiske praksisser, der menes at have et sær-

ligt rituelt præg. Det vises gennemgående i de følgende kapitler, hvordan magt til at definere virkeligheden står centralt i ritualer. Hvor Kapitel 2 ved Sebastian Olden-Jørgensen således omhandler hofkulturen under enevælden med en fokusering på ceremonialia som en manifestation af den politiske magt over en to hundrede år lang danmarkshistorisk periode, tager Kapitel 3 af Morten Munk Marcussen fat på en præsentation af det rituelle aspekt i domspraksissen og de retslige principper tilbage i det oldgamle germanske lovkompleks med et fokus på de rituelle straffe. I Kapitel 4 foretager Kim Esmark en interessant analyse af selvfordrethens strategier, som de forefandt i senmiddelalderens Frankrig, hvor dueller som regel var ritualiserede måder at håndtere æreskrænkelser eller konfliktholdte situationer på. Kapitel 5 er skrevet af Sunde Christian Pedersen og omhandler som det foregående duellen som et rituelt udtryk for hierarkisk reproduktion, militære æreskodekser og "rituel vold" i officerskorpset i 1800-tallets Danmark og deres senere forsvinden. Jesper Vaczy Kragh behandler i Kapitel 6 med udgangspunkt i amerikanske de ritualer, der er involveret i spirituelle seancer .... Som læseren kan se, dækker bogens kapitler en periode, der strækker sig over et par årtusinder og dækker store geografiske områder af den vestlige verden. Dette gør bogen spændende, men også ambitiøs.

### **Ritualer som sociologisk relevante!**

Selvom jeg ovenfor har ytret mig kritisk angående bogens generelle forståelse af ritualer som tilsyneladende stort set alt mellem himmel og jord, så redegør bogens specifikke kapitler dog hver for sig for en vis indsnævring. Der bliver således fokuseret særdeles meget på det formaliserede ceremonielle ritual, som eksempelvis i forbindelse med....., og derfor er bogens indfaldsvinkel heller ikke synderligt nyskabende eller aparte i forhold til traditionelle antropologiske eller historiske forståelser af ritualer.

Det nyskabende i antologien ligger snarere i, at flere af bidragerne faktisk implicit eller eksplicit trækker kernesociologiske indsigter ind i deres bidrag. Man kan såvel læse Goffmans adfærdskodekser, Elias' civiliseringsproces i form af udbredelsen af hofsamfundets etikette og Bourdieus forståelse af ritualer som magtfulde institutionelle reproduktions- og filtreringsmekanismer enten mellem linierne eller i direkte henvisninger, mens også ....kan udledes....Der er således sociologisk substans i Ritualernes magt, og derfor kan den tjene som inspirationskilde for de fagsociologer, der ønsker at arbejde med ritualer som deres genstandsfelt, hvad enten det er i form af analyser af løsevne handlinger, social samhandling, institutionaliserede reproduktionsmekanismer eller ritualer som forandringsdynamikker på såvel individ- som samfundsplan.

Bogen viser derfor ganske godt, at ritualer kan være mangt og meget alt afhængig af, hvad man undersøger, hvordan man undersøger det og med hvilket formål. Derfor er der, som Langen illustrerer i sit indledende kapitel, både centrale teoretiske og metodiske overvejelser knyttet til studiet af specifikke sammenhænge for ritualudøvelse og praksis, uanset om man som udgangspunkt arbejder som historiker, antropolog eller sociolog.

### **Afsluttende bemærkninger**

Bogen *Ritualernes magt* er fuld af spændende indsigter og informationer – ingen tvivl om det. Den orienterer sig tidsmæssigt og kulturelt i mange retninger og spænder over en indsigtfuld kilde til forståelse og fortolkning af specifikke og minutøse sammenhænge såvel som generelle samfundstransformationer. Heri ligger dens påberåbelse af en præsentation af ritualer som "kulturelle pejlemærker", der fører til både fascinerende analyser, men formentlig også udgør kilden til mine mere kritiske kommentarer. Selvom redaktøren, Ulrik Langen, slår fast, at ritualer udgør et "analytisk grundvilkår" igennem alle kapitlerne, så forekommer det mig som om, at det – selv på det analytiske plan – er et næsten umådeholdent vidtrækkende og favnende ritualbegreb, der lanceres og forsvares. Alt kan og bør ikke betragtes som ritual, for hvis det er tilfældet, så mister begrebet sin forklaringskraft og

mening for sociologer, der om nogen har brug for at få gavn af begrebet.

Når dette er sagt, så er det prisværdigt, at bidragyderne fra historievidenskaben har leveret en samling læseværdige og spændende udlægninger af historiske begivenheder eller forandringsprocesser. Man kan derfor læse bogen enten som en samlet odysse over forskellige former for ritualer eller som en samling fragmenter, der hver for sig indeholder spændende og velskrevne karakteristikkere af afgrænsede områder. Hvis sociologer skal til at sætte pris på ritualbegrebet, så er *Ritualernes magt* med andre ord et ganske godt sted at starte, hvis man oven i købet gerne vil have en god historie og en historisk vinkel med i købet.

**Michael Hviid Jacobsen**  
Institut for Sociale  
Forhold og Organisation,  
Aalborg Universitet

---

**Thomas Breck:**  
*Dialog om det usikre – nye veje i risikokommunikation.*  
København: Akademisk Forlag 2001.

Hvorfor foretrækker nogle småbørnsforældre ikke at lade deres børn vaccinere mod børnesygdomme, når den lægevidenskabelige ekspertise fortæller, at risikoen ved MFR-vaccine er mindre end risikoen ved at undlade vaccination? Eksemplet er blot ét blandt mange på, at der synes at være en kløft

mellem på den ene side eksperternes "objektive" risikodefinitioner, og på den anden side befolkningens subjektive oplevelse af farligt og ufarligt. Hvordan kan man forklare denne diskrepans? Det er et af de centrale spørgsmål, Thomas Breck diskuterer i sin lille bog *Dialog om det usikre – nye veje i risikokommunikation*.

Breck søger at vise, at måden hvorpå eksperterne forholder sig til borgernes bekymring omkring givne risici, i høj grad er afhængig af hvilken risikoforståelse, der lægges til grund. Tesen er m.a.o., at forskellige risikoforståelser lægger op til forskellige kommunikationsstrategier i forhold til risiko, hvilket på sin side fører til forskellige måder at forholde sig til kløften mellem eksperter og almindelige borgere. Med henblik på at demonstrere dette, inddeler Breck den nyere risikoforskning i fire forskellige faser, der hver især er karakteriseret ved et bestemt syn på risiko.

I 1960'erne og 70'erne var risikoforskningen overvejende præget af en teknisk-økonomisk forståelse, der ud fra rational choice-modeller og cost-benefit-analyser søgte at fastlægge et acceptabelt risikoniveau, dvs. den grænse hvor fordelene ved en given risiko stadigvæk overstiger ulemperne. En central skikkelse i denne "instrumentelle" fase var den amerikanske ingeniør Chauncey Starr.

I 1970'erne og 80'erne bevægede risikoforskningen sig over i en ny fase, idet man

i stigende grad blev opmærksom på, at eksperternes definitioner af den faktiske risiko ikke nødvendigvis stemte overens med befolkningens subjektive oplevelse af risiko. Følgelig interesserede man sig især for at kortlægge de psykologiske aspekter ved folks subjektive risikoforståelse. En af hovedskikkelserne i denne psykologiske fase af risikoforskningen var den amerikanske psykolog Paul Slovic.

I 1980'erne går risikoforskningen over i en mere kulturteoretisk fase, hvor hovedvægten ligger på den sociale konstruktion af risiko. Hovedeksponenterne er her Mary Douglas og Aaron Wildavsky, hvis hovedpointe er, at et givent samfunds risikoforståelse altid er kulturelt bestemt og konstrueres via en række sociale klassifikationsprocesser, der fastlægger forholdet mellem "det rene" og "det urene".

Endelig bevæger risikoforskningen i 1980'erne og 90'erne sig over i en mere eksplicit sociologisk fase, hvor risici – reale og/eller socialt konstruerede – opfattes som så omfattende, at de er definerende for en hel samfundstype. Hovedfiguren er selvfølgelig her Ulrich Beck, men overvejelser omkring risiko i det senmoderne samfund spiller som bekendt også en central rolle hos Niklas Luhmann og Anthony Giddens.

Det afgørende ved den psykologiske og sociologiske (socialkonstruktivistiske) drejning inden for risikoforskningen består i, at det nu bliver muligt at opstille

nogle mere plausible forklaringer på diskrepansen mellem "faktisk" og oplevet risiko. Hvorfor frygter eksempelvis mange kogalskab, selvom risikoen for at dø af inficeret kød ifølge Bjørn Lomborg angiveligt skulle svare til risikoen for at blive kørt over ved 1,5 meters kørsel på cykel? Ud fra den model, som Breck opstiller på baggrund af den psykologiske og sociologiske risikoforskning, kan dette tilsyneladende paradoks forklares ud fra følgende faktorer, der er af betydning for vores risikoopfattelse: "kendskab og fortrolighed", "indflydelse og kontrol", "nytte og retfærdighed", samt "virkning og konsekvens".

Pointen er altså den, at i jo højere grad et givent fænomen fremstår som nyt og ukendt, ukontrollerbart og påtvungent af andre, unyttigt og uretfærdigt, samt katastrofalt og dødeligt i sine konsekvenser, desto større er vores risikooplevelse. Cykling er velkendt, selvvalgt, har en række indlysende fordele, ligesom vi føler at vi selv har kontrollen. Kogalskab er derimod nyt og fremmedartet, ukontrollerbart, rammer vilkårligt, samt har – hvis man pådrager sig Creutzfeldt-Jacobs sygdom – dødelig udgang. Derfor den forskellige risikooplevelse.

På denne baggrund bliver det afgørende spørgsmål for Breck, hvordan kommunikationen omkring risiko kan forbedres, så det bliver muligt at håndtere risiko på en mere hensigtsmæssig måde. Pointen er, at hver af de fire ovenfor nævnte risikofor-

ståelser lægger op til en bestemt måde at kommunikere om risiko på. I den teknisk-økonomiske risikoforståelse består kommunikationsidealet i, at skabe en mere korrekt information (undervisning og oplysning). I den psykologiske forståelse består det i, at skabe en mere effektiv kommunikation og påvirkning (reklame og markedsføring). I den kulturteoretiske forståelse består det i, at forsøge at etablere en mere individuel og målrettet kommunikation. Endelig består det i den sociologiske forståelse i, at forsøge at skabe en bedre dialog og netværkskommunikation om risiko.

Men hvordan kan man så forbedre dialogen om risiko? Udgangspunktet for Brecks forsøg på at besvare dette spørgsmål er, at vi i senmoderne, komplekse samfund ikke kan undgå risikokonflikter. Derimod kan vi forsøge at blive bedre til at håndtere dem. "Færre men bedre konflikter om risiko", lyder således Brecks ideal for en mere optimal risikokommunikation (p. 140f).

En forudsætning for en bedre og mere demokratisk risikokommunikation er imidlertid, at befolkningens holdninger og bekymring tages alvorligt. Hvis dette skal være muligt, må de tidligere idealer om korrekt og effektiv risikokommunikation erstattes eller suppleres med idealer om åbenhed, gennemsigtighed, samt inddragelse af offentligheden i en gensidig dialogproces. Herved skal det sikres, at borgernes holdninger og bekymringer i højere grad ind-

drages i den politiske beslutningsproces. Breck plæderer med andre ord for en *analytisk-deliberativ* tilgang til risikovurdering og risikohåndtering. Fordelen ved en sådan tilgang består i, at den kombinerer den videnskabelige analyse af risici med en løbende drøftelse, hvor de berørte parter og interessenter involveres i processen. Herved ophæves samtidig de skarpe skel mellem risikovurdering, risikohåndtering og risikokommunikation.

Som et konkret eksempel på, hvordan sådanne deliberative demokratiske processer kan bidrage til at forbedre kommunikationen omkring risici, og dermed bygge bro over kløften mellem eksperter og lægfolk, kan nævnes de såkaldte konsensuskonferencer, som Teknologirådet herhjemme har afholdt siden midten af 1980'erne.

Alt i alt forekommer det mig, at Breck i sin velskrevne og letlæste bog leverer et væsentligt bidrag til en forståelse af, hvilke mekanismer der er på spil i forbindelse med den subjektive risikoperception. Breck formår på en klar og pædagogisk måde, at vise sammenhængene mellem på den ene side forskellige teoretiske risikoforståelser, og på den anden side forskellige kommunikationsstrategier og løsningsmodeller. Ligeledes er hans overvejelser omkring, hvordan man kan skabe grundlag for en bedre og mere demokratisk risikokommunikation, både relevante og sympatiske. Bogen kan læses med udbytte af alle, der



interesserer sig for risiko i det senmoderne samfund. Og for folk, der professionelt beskæftiger sig med risikokommunikation og risikostyring, burde den være obligatorisk læsning.

**Klaus Rasborg**

Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi,  
Roskilde Universitetscenter

---

**Verner Møller og Jørgen Povlsen:**  
*Sportens forførende skønhed. En antologi om sport og æstetik.* Odense: Syddansk Universitetsforlag 2002 (160 sider).

I sensommeren udkom bogen *Sportens forførende skønhed. En antologi om sport og æstetik* redigeret af Verner Møller og Jørgen Povlsen som begge er idrætsforskere fra Syddansk Universitet, Odense. Bogen indeholder bidrag af Niels Kayser Nielsen, Søren Damkjær, Kristian Raun Thomsen, Ask Vest Christiansen og Verner Møller selv, men også forfatteren Jørgen Leth og filosofen David Favrholt bidrager til antologien.

*Sportens forførende skønhed* blev anmeldt i Weekendavisen, hvor Troels Mylenberg skrev, at antologien dykker filosofisk dybt i sportens tiltrækningskraft. Heri er jeg ikke enig. Det æstetiske perspektiv, som bogen introducerer, foregiver at

være en ny og anderledes sportsanalyse, men resulterer i viden om sportens inhumanitet, som allerede er velkendt ud fra perspektiver som: neo-marxistisk sportskritik, sport som ritual eller feministiske konsanalyser. På bogens bagside skrives: "få ting har samme tag i mennesker som sporten. Den griber børn, voksne, kvinder, mænd, rige og fattige. Og den griber på tværs af religiøsitet og politiske skel". Denne sætning synliggør bogens begrænsning ved at illustrere, hvad bogen *ikke* gør. Forfatterne overskrider ikke vanetænkning, men perspektiverer udelukkende sport som et maskulinitetsprojekt. Lad mig uddybe dette.

Verner Møller skriver i indledningen, at formålet med bogen er at reaktualisere det æstetiske perspektiv om sport. Det æstetiske perspektiv skal bidrage til en forståelse af de ofte paradoksale problemstillinger, der aktuelt findes i sport. Møller giver udtryk for, at nutidig dopingbekæmpelse er yderst problematisk og ganske paradoksal, da sportens farlighed kunne tænkes at være en naturlig følge af dens logik. Sport skal forstås som et vidunderligt beskidt eventyr, hvor det nærmere er det onde end det gode, som fascinerer.

Debatten om doping og dopingbekæmpelse som omdrejningspunkt holdes dog ikke gennem bogen. De andre forfattere tager ikke tråden op, og ideen med det æstetiske perspektiv forbliver ligeledes uklar. Indled-

ningen skitserer ikke rammen for æstetikanalysen på anden måde end som en positionering i forhold til sportskritik. Det er ganske op til læseren at vurdere bidragene i deres ikke-systematik, uenighed og til tider konfronterende facon. Og jeg må efter endt læsning konstatere, at jeg ikke er blevet klogere.

Bogen mobiliserer ikke en alternativ fortolkningsramme blot ved at konstatere at "sport først og fremmest" er et æstetisk fænomen (s. 67). Spørgsmålene er mange: Hvilken æstetik-teori(er) benyttes? Hvordan forholder teorierne sig til hinanden? Der mangler efter min bedste overbevisning nogle afgørende distinktioner i talen om "sport som æstetik". Når Møller ser sport som først og fremmest et æstetisk fænomen, hvorfra "taler/ser" han så fænomenet? Fra fænomenet selv? Fra tilskuerperspektivet eller fra udøverne? Fra den ældre – eller fra børnenes side? Det er bidragsyderne nemlig ikke enige om.

Møller skriver godt nok afslutningsvist i indledningen, at antologien er tilrettelagt således, at de indbyrdes uenigheder træder skarpt frem, men jeg vil påstå at æstetikanalysen mister argumentatorisk kraft ved aldrig at reflektere over dens baggrund, ramme, formåen og afgrænsning. Det flyder med syrlige bemærkninger og konfronterende hentydninger bidragsyderne imellem. N.K. Nielsen ser sport som et højt vilkårligt og kontingent historisk fænomen (s.

32), hvorimod Favrholt taler om psykologiske mekanismer, som har grundlag i den biologiske evolution, hvor sport kan kanalisere urinstinkterne ind i socialt accepterede baner og forvandle vaneforbrydere til tjekkede sportsmænd (s. 94). Damkjær taler ned til Leth ved at fastslå, at sport ikke er mimetisk, ikke er en fortælling, og på s. 111 skriver han, at hos Leth ligger sportens æstetik kun i en metaforisk, hyperbolsk fiktionisering. Hos Møller sættes det skønne nærmest lig det onde (s. 10; s. 40; s. 42), men Favrholt konkluderer, at æstetik dækker noget, der er smukt, skønt og dejligt at opleve, og at uæstetisk dækker alt, der er grimt, hæsligt og frastodende (s. 78).

Spørgsmålet er, om vi i dag overhovedet kan tale om sporten i bestemt ental? Er nutidig sport ikke differentieret, opdelt, mangfoldigt – og udøves sport ikke af en bredere skare af mennesker, fra vuggestuebørn over yngre elitesvømmere til firmasport mellem kollegaer og ældredræt i kommunerne? Hvorledes kan sportsanalyse kvalificere et bredt spektrum af kropskulturelle aktiviteter uden at ramme ved siden af og uden at postulere generelle tendenser, som udelukkende rammer små minoriteter af den udøvende skare af sportsfolk? Forfatterne i antologien gør sig ikke overvejelser af denne karakter. Antologien favner derfor stort, for stort, da den ikke udviser nogen ydmyg holdning til, hvad sport kan siges at være anno 2002.

Som læser fristes man til at tro, at forfatterne "glemmer" at nævne, hvilken sport de udtaler sig om. Er det sådan, at den sport bogen analyserer i generelle termer udelukkende er hvid middelklasse, heteroseksuel mands elitesport? Billeder af sport i år 2002 som maskulin er ikke flatterende i en tid, hvor man diskuterer ligestilling specielt i sportens organisationer. Men kvinder er vel ikke andet end "*grus i maskineriet*" som den norske forsker Jorid Hovden så flot udtrykker det. Hvis kendte danske idrætsforskere skaber ensidige, ukritiske, og unuancerede billeder af sport, som undgår kvindekonnet i den grad, hvor er vi så henne?

Møller viser sin utroværdighed, fordi han (på næsten postmoderne vis) illuderer en "stil- eller æstetikanalyse", som burde afstå fra at fremtrylle "sportens sande ansigt". Allerede i indledningen søger Møller "hvad sporten i grunden er for et fænomen" (s. 10). Han søger en "ægte interesse i at forstå sagens kerne" (s. 9), og han vil fokusere på "sportens iboende logik" (s. 40). Analysen forkaster uhindret (alle) andre perspektiver på sport, men tegner ikke omridset af æstetik-analysen. Ingen noter udfolder således æstetik-analysens konstruktive eller eventuelle mindre konstruktive bidrag. Når afgrænsning eller metodisk tvivl ikke præsenteres, fremstår bidraget som suverænt og dermed også ekskluderende. Det finder jeg smagløst i en tid, hvor mangfoldige andre perspektiver udfolder sports-

analyser. Jeg kunne nævne: Kønsperspektiver, livsstilsteorier, figurationsanalyser eller diskursanalyser for nu blot at nævne nogle få. Møller er utroværdig, fordi ideen med bogen, om end indirekte, trækker på "det postmoderne projekt", hvor mening er "udsat", hvor ideologikritik er et prekært spørgsmål, hvor "guds død" fratager os muligheden for at dømme andre, og *mene* noget.

Lad mig henlede opmærksomheden på en ny bog *Kvinder på banen* om kvindesport, skrevet af Alice Riis Bach. Bach søger minoritetens områder i sport ved at vise paraglideren Louise Crandal, Johanne Hvid på araberhesten under det 120 km lange distanceridt i ørkenen uden for Dubai og håndboldspilleren Anja Andersen, som udfordrer sportens etablerede motto *hurtigere, højere, stærkere* ved at score mål med et kast mellem egne ben. De af Bach illustrerede billeder giver stof til eftertanke. De er modbilleder til Møller og Povlsens bog "Sportens forførende skønhed". Det er ironisk nok, for netop sportens kønnede mangfoldighed kunne fremhæve bogens pointe.

I sin helhed fremstår bogen som et mærkværdigt uafklaret resultat. Æstetikperspektivet præciseres ikke. Medfører perspektivet at vi ikke kan analysere og debattere sportens samfundsmæssige udviklingsprocesser, fordi vi skal fokusere på teksten frem for konteksten? Jeg vil fra sociologisk side påstå, at sport altid er et "samfund i

samfundet“, og at denne pointe, som fremhævet af Norbert Elias, har vigtige konsekvenser for analyser af sport. Sportens tiltrækningskraft er en gåde, men sociale vilkår og sociologiske faktorer som køn, klasse, etnicitet og alder kan ikke ignoreres i forklaringen af sport som moderne fænomen. Det fremstillede æstetiske perspektiv nedtoner specifikke historiske udviklinger og sociale forandringsprocesser, og lefler for spektaklet som pervatering.

**Lone Friis Thing**  
Sociologisk Institut  
Københavns Universitet

---

**Haldor Byrkjeflot,  
Sissel Myklebust,  
Christine Myrvang,  
Francis Sejersted  
(eds.): *The Democratic Challenge to Capitalism - Management and Democracy in the Nordic Countries*. Oslo:  
Fakbokforlaget,  
2001 (378 sider).**

Temaet som sættes til debat i bogen *The Democratic Challenge to Capitalism* er som det fremgår af titlen knyttet til to af de store begreber (og begivenheder) fra det 19. og 20. århundrede. Nemlig begreberne demokrati og kapitalisme.

Bogens hovedtese er, at der fra midten og slutningen af det 19. århundrede udviklede sig en speciel form for demokratisk kapitalisme i de

nordiske lande. En demokratisk kapitalisme, der bl.a. gjorde det muligt at udvikle særlige former for medarbejderinddragende ledelses- og organisationsformer på virksomhedsniveau. Og netop virksomhedsledelse er bogens egentlige kerneområde. Forfatterne argumenterer for, at der i de nordiske lande udviklede sig kompromiser mellem borgerskabet (virksomhedsejerne) og arbejderne, der muliggjorde udviklingen af en virksomhedsledeskultur, som i vidt omfang har søgt at tage hensyn til medarbejdernes interesser i udviklingen af virksomhedernes strategier.

Redaktører har organiseret bogen i tre hoveddele. Den første del beskæftiger sig med samspillet mellem demokratisering og industrialisering i de nordiske lande. Denne del består af fem kapitler (skrevet af redaktørerne, samt af Bo Stråth og Marianne Rostgaard). I disse kapitler analyseres centrale begivenheder i de enkelte nordiske landes udvikling demokrati og industrialisering. Andel del er koncentreret om analyser af ledelses- og autoritetsformer på virksomhedsniveau med fokus på især Danmark og Sverige (skrevet af henholdsvis Susanne Fellman, Peer Hull Kristensen & Peter Kjær og Lars Berggren). Et gennemgående tema i disse artikler er bl.a. forholdet mellem paternalistiske (eller patriarkalske) ledelsesstrukturer og såkaldt moderne ledelsesformer. Tredje del (skrevet af Niklas Stenlås, Lars Engwall, Peter Kjær og

Sissel Myklebust) handler bl.a. om hvilke typer af ledelsesmodeller, der har domineret i de nordiske lande både i ledelseslitteraturen (Stenlås) og i praksis på virksomhedsniveau.

Bogens forfattere lægger generelt et historisk perspektiv ned over analyserne, og det gør de grundlæggende med nogle interessante vinkler. Megen litteratur om ledelse består i endeløse recepter på, hvordan “man” udover god og virkningsfuld ledelse. I *The democratic Challenge to Capitalism* analyserer nogle af forfatterne rent faktisk hvad ledelse er for en størrelse. Og de sætter ledelsesformerne ind i en bred historisk og samfundsmæssig kontekst, der bl.a. gør det muligt at forstå, hvordan ledelse ikke bare er noget, der foregår internt i den enkelte virksomhed, men i høj grad også er noget der relaterer sig til samfundsudviklingen i almindelighed. Og til de “store kompromiser”, der ind imellem indgås mellem store grupper i det moderne samfund.

Samtidigt tegner bogen en række interessante perspektiver i forhold til det, som nogle af forfatterne betegner som “the Nordic Model of Management”. Denne model udfordres nemlig på en række områder af de internationaliseringstendenser, der i særdeleshed er skyllet ind over erhvervslivet de seneste ti til tyve år. Internationaliseringen – især af den finansielle kapital – har gjort virksomhederne meget mere sensitive over for kravet om udbyttmaksimering og

maksimering af udbytte til aktieejerne. En sensitivitet, der bl.a. er kommet til udtryk i at flere og flere virksomheder fremfører, at deres vigtigste mission er at skabe "Shareholder Value" (værdi til aktionærene). Denne "Shareholder Value" orientering i virksomhedernes ledelse – der bl.a. også kommer til udtryk i at store koncerner i stigende omfang ikke kun aflægger halv- og helårsregnskaber, men også kvartalsregnskaber – presser den traditionelle "demokratiske" ledelseskultur i de nordiske virksomheder. Virksomhederne skal ikke længere være organisationer, der tager vare på velfærd i hele organisationen. De skal først og fremmest være organisationer, der tager vare på aktionærenes velfærd. Og medarbejdernes velfærd kommer derfor i stigende omfang i anden række.

**Carsten Strøby Jensen**  
Sociologisk Institut  
Københavns Universitet

**Søren Juul: *Moder-  
nitet, velfærd og so-  
lidaritet: En under-  
søgelse af dansker-  
nes moralske forplig-  
telser.* København:  
Hans Reitzels For-  
lag 2002 (393 sider).**

Med denne bog har Søren Juul afrapporteret et stort sociologisk projekt om velfærd og solidaritet i det senmoderne Danmark. Bogen er skrevet på baggrund af en repræsentativ surveyundersøgelse,

en række kvalitative interviews og teoretiske studier. Med 1.309 surveyinterviews opnåedes en svarprocent på 75. Desuden har Søren Juul foretaget 48 kvalitative interviews i fire forskellige kommuner. "Undersøgelsens overordnede formål er at finde indikatorer på solidariteten," og udgangspunktet var to fænomener, der i litteraturen og debatten har floreret de seneste tiår: velfærdsstatens krise og den stigende individualisering. Helt overordnet forstås solidaritet som:

en kollektiv moralsk forpligtethed mellem mennesker der er afhængige af hinanden, knyttede til hinanden eller i stand til at identificere sig med hinanden. Den udgør et bånd, der integrerer dem som medlemmer af et fællesskab;

men definitionen kvalificeres yderligere:

Solidaritet drejer sig grundlæggende om moral forstået som selvbegrænsning og fraskrivelse af personlig vinding (p. 177).

Denne definition er dels fremkommet som en sammenfatning af, hvad solidaritet har betydet historisk: kollektiv hæftelse (i romerretten), broderskab (under den franske revolution), det "cement" der holder sammen på samfundet (Durkheim), loyalitet og gensidig forpligtelse blandt samfundsmed-

lemmerne (moralfilosofisk). Fælles for dem er forestillingen om det gensidige sammenhold mellem medlemmerne af en mere eller mindre homogen gruppe. Men herudover har det været afgørende for Juul at insistere på, at "en solidarisk handling må indeholde en moralsk dimension," hvilket jeg skal vende tilbage til.

Yderligere foretager han en række differentieringer af begrebet og er i udgangspunktet inspireret af den amerikanske sociolog Jodi Deans skelnen mellem tre forskellige solidaritetsformer:

- *Den affektionelle solidaritetsform.* En følelse over for konkrete andre; vi
- *Den konventionelle solidaritetsform.* Fælles interesser på baggrund af fælles værdier og traditioner
- *Den refleksive solidaritetsform.* Her er der tale om et kommunikativt formidlet vi; den generaliserede anden (G. H. Mead)

I modsætning til Dean, så forestiller Juul sig, at de tre former eksisterer side om side i forskellige kombinationer.

Endelig er det centralt for undersøgelsen, at såvel *holdninger* som *handlinger* betones; det er altså ikke nok at "føle" sig solidarisk, man skal også handle sådan for at blive betragtet som solidarisk.

Den overordnede teoretiske ramme for bogen er den kontemporære sociologiske tematisering af senmoderniteten. Juul tager således afstand fra de mere outrerede forståelser af postmoderniteten, men samtidig medgi-

ver han, at den nuværende moderne tilstand er væsentlig forskellig fra en klassisk moderne tilstand; derfor: senmoderne som fx. hos Giddens.

Metodologisk indskriver Juul sig i en kritisk realistisk tradition, som han finder i nær slægt med fænomenologien, og i opposition til diverse diskursteoretiske tilgange.

Undersøgelsens resultater og bogens disposition er struktureret i forhold til en række samfundsmæssige arenaer som *solidaritet i familien*, der lever og har det godt; forestillinger om familiens krise synes altså at være stærkt overdrevne. *Solidaritet med venner* (moderne venskaber) er i høj grad et reflektivt projekt, altså ikke-traditionsbaseret, men noget vi aktivt vælger til (og fra). *Solidaritet med naboer* vises at være er beskeden og tolerancen over for fx narkomaner og flygtninge og indvandre-re synes at ligge på et lille sted. *Solidaritet på arbejdspladsen* eksisterer stadigvæk som en relativ stærk hverdags-solidaritet; dog mest blandt kvinder og funktionærer, og altså mindre blandt unge. *Solidaritet med de sårbare og fremmede* viser sig desværre at ligge på et lille sted i hverdagen, mens den abstrakt har det bedre. På dette punkt giver undersøgelsen anledning til bekymring! *Solidaritet med det bredere samfund* forstås som opbakning bag velfærdsstatslige foranstaltninger, og Juul viser, samstemmende med politologernes holdningsundersøgelser, en stærk opbakning til vel-

færdsstaten så længe "dens løsninger opfattes som gode løsninger, der er til rådighed den dag, man også *selv* måtte få brug for dem."

En (måske lidt forenklet) generel tolkning af resultaterne er, at de mest solidariske danskere er de bedst uddannede og økonomisk velstillede funktionærer og tjenestemænd i byerne, og de mindst solidariske danskere er de kortest uddannede og de ældre, og de som ikke er funktionærer.

Der er tale om en velskrevet bog med udgangspunkt i en omfattende og nuanceret undersøgelse af et aktuelt og centralt emne, som desuagtet selvfølgelig også giver anledning til nogle kritiske overvejelser. Begrebsligt/teoretisk melder spørgsmålet om præsteskabssociologien sig, altså det at: "Solidaritet drejer sig grundlæggende om moral forstået som selvbeholdning og fraskrivelse af personlig vinding." Dette er en meget calvinistisk/protestantisk definition, og det er ikke klart for denne anmelder om denne normative/moralske kvalifikation af solidaritetsbegrebet er nødvendig og gavnlig? Jeg savner her en diskussion af det beslægtede begreb *altruisme*. Det ville have styrket bogen, hvis vi havde fået en diskussion heraf på linie med den opmærksomhed, som fx tillidsbegrebet tillægges, og hvis Juul havde diskuteret muligheden af at operere med en distinktion mellem solidaritet, som noget der vedrører et *kollektiv*, og altruisme som noget *individuel* (evt. som en i menne-

skene iboende egenskab).

Ligeledes forekommer det umiddelbart svært at forstå, hvorfor fx den institutionelle solidaritet (= velfærdsstatsordninger) forudsætter en moralsk forpligtelse på af-savn. Holdningsundersøgelser viser, at opbakningen bag velfærdsstaten i Norden fortrinsvis begrundes i ønsket om *sikkerhed*, ikke i forestillinger om *retfærdighed/omfordeling*. Her synes den moralske fordring unødvendig. Det synes kritisabelt at holde fast ved en forudsætning om, at der eksisterer en principiel modsætning mellem solidaritet og egeninteresse? (p. 364) Ganske vist er en (brand)forsikring helt klart ikke en solidarisk foranstaltning i Juulsk forstand, men hvad med en socialforsikring, der inkluderer såkaldte bad-risks?

Igennem de knap fire hundrede sider bliver vi præsenteret for en mængde solidaritetsbegreber, hvis ordnings- og differentieringsprincipper ikke forekommer lige klar hele tiden. Juul skelner, foruden de tre ovenfor af Dean inspirerede former for solidaritet, mellem: *personlig solidaritet*, og *institutionel solidaritet*, mellem *overskudssolidaritet* og *overlevelsessolidaritet*; og ind imellem optræder desuden begreberne: *hverdags-solidaritet*, *arbejdersolidaritet*, *social solidaritet*, *abstrakt solidaritet på distancen*, *solidaritet i praksis*, etc. På trods af den omfattende teoretiske diskussion er der stadigvæk grund til at overveje den begrebslige forståelse af fænomenet. Undersøgelsen baserer sig som sagt på

såvel kvantitative data som kvalitative interviews, og det finder jeg i sig selv aldeles glimrende; men det er ikke helt klart, hvilken status de kvalitative interviews tillægges eller i det hele taget, hvilket samspil der var tiltænkt. Under tiden bruges de til at uddybe, kvalificere eller slet og ret at tilbyde forklaringer på fænomener, som de kvantitative besvarelser har givet anledning til. Andre gange tolkes det kvantitative materiale ud fra den teoretiske forforståelse, men ret så ofte sker det på baggrund af almindelige snusfornuftige ræsonnementer.

Bogens overordnede budskab er, at det ikke står så slemt til, som store dele af sociologien, ikke mindst den kommunitaristisk inspirede, frygter. Alligevel er der nogen grund til bekymring, da solidariteten med de, der ikke ligner flertallet, lader meget tilbage at ønske. Hvis vi forsøger at vurdere resultaterne i forhold til traditionelle sociologiske stratifikationsbegreber, så kan vi sige, at de mest solidariske er de klasser, der er i fremgang i senmoderniteten, veluddannede funktionærer i byerne, mens de mindst solidariske, bønder og ufaglærte arbejdere, er hensygnende klasser. Det fremgår også, at kvinder er mere solidariske end mænd, så hvis kvinders indflydelse relativt i forhold til mænd er i fremmarch, går vi mod mere solidariske tider. En modsatgående tendens er imidlertid indvarslet med vurderingen af solidariteten i et multikulturelt samfund. Gammeldansker-

ne er i følge undersøgelsen ikke særlig solidariske med nydanskerne og med udstødte grupper.

Med Juuls bog har vi fået et godt indblik i helt centrale forhold i det danske samfund, men trods bogens og undersøgelsens store omfang, er der stadigvæk grundlag for en fortsat undersøgelse af solidaritetens vilkår i senmoderniteten, selvom vi har fået en god start på denne diskussion af et af sociologiens vigtigste begreber og fænomener.

**Peter Abrahamson**  
Sociologisk Institut  
Københavns Universitet

**Kirsten Thorsen,  
Rannveig Dahle og  
Mia Vabø: *Makt og  
ævmakt i helse- og  
omsorgstjenestene.*  
Oslo: Norsk institutt  
for forskning om  
oppvekst, velferd  
og aldring (NOVA),  
Rapport 18/01.**

I sin bog fra 1985 argumenterer Goodin for, at vores sociale ansvar over for andre mennesker baseres på deres sårbarhed frem for på en forpligtelse ud fra særlige personlige relationer. Dette betyder, at der findes mange flere mennesker omkring os, som er sårbare, end vi som enkelt person kan forholde os til. Goodin argumenterer for, at ansvaret for denne sårbarhed ligger bag eksempelvis udviklingen af velfærdsstatens foranstaltninger, her-

under også ældreomsorgen. Sårbare personer med behov for hjælp er afmægtige i den forstand, at de ikke er i stand til at klare sig selv, og forvaltningen af denne afmagt og de komplekse magtrelationer, som opstår i omsorgs- og sundhedssektoren, er en spændende problemstilling, som bliver behandlet i de tre essays indeholdt i denne velskrevne norske bog.

De tre afsnit, hvert med sin forfatter, tager udgangspunkt i forskellige problemstillinger omkring magtrelationerne i omsorgs- og sundhedssektoren og giver dermed indsigt i disse relationernes omfang, kompleksitet og fremtrædelsesformer. Vabø analyserer magtrelationerne i den offentlige ældreomsorg og de ændringer, der er sket i disse i forbindelse med indførelsen af New Public Management og forbrugerpolitiske tiltag (de forskellige "styringsinstrumenter" mv. i ældreomsorgen, som vi kender fra Danmark). Forudsætningen for disse nye forbrugerpolitiske tiltag er, at omsorgsmodtagerne gøres mere aktive og kritiske – bliver i stand til at kunne vælge at have kontrakter, at kunne klage. Mens disse tiltag stortset accepteres af politikere og administratører, oplever de ansatte ude i praksis noget andet: at disse virkemidler, som er ment for at styrke brugerens magtposition, nærmest får de modsatte konsekvenser. De fremstår nemlig som bureaukratiske og afskrækkende for en person, som allerede befinder sig i en afmagtsposition. De oplever også, at

disse tiltag disciplinerer deres eget skøn over de ældres behov, og de ser derved deres egen magtposition i forhold til administrationen undergravet. Der opstår nye spændingsfelter i omsorgsorganisationen. Vabø viser, hvordan de ansatte forsøger i praksis at tillempesituationen, men konkluderer, at det betyder, at de kritiske indvendinger ikke kommer op til overfladen, og at de ansatte bidrager til at redde reformerne i stedet for at lade dem blive afsløret som ineffektive og bureaukratiske. Og hun stiller spørgsmålet om disse forbrugerpoltiske tiltag er den rigtige fremgangsmåde til at sikre de svageste, som ikke magter at være forbrugere – netop fordi de er sårbare og svage.

Thorsen foretager en Foucault inspireret analyse af magt og afmagt blandt modtagere af omsorgsydelser ud fra et kvindespæktiv. Hun påviser magtrelationernes mangfoldighed, hvordan asymmetri er indbygget i omsorgsrelationerne, og hvordan forskellige former for kvinders underordning og magtrelationer mellem mænd og kvinder mødes og afspilles i omsorgen. Ældreomsorgen varetages som løn-arbejde af personer, som befinder sig i privatlivet, oftest fra kvinde til kvinde, fra én med organisationskrav til én med husmorbaggrund. Hun analyserer betydningen af køn (fx mandlige modtagere) og social klasse som væsentlige felter for udfoldelsen af magtrelationerne i ældreomsorgen. I sin analyse af de ændringer, som har

fundet sted i den norske ældreomsorg, hvor der er sket en stigende "juridifisering", påviser hun, at kontrollen og opgavereguleringen er blevet strammere. Den ældre omsorgsmødtager bliver stadig mere afmægtig og udleveret til systemets organisering med stadig færre muligheder for selv at påvirke indholdet i omsorgen. Hun påviser gennem tidsstudier, hvordan magten over tid betyder, at modtageren oplever mindre kontrol over egen hverdag, og at hjælperen får mindre kontrol over egen arbejdsdag. De gamle klager ikke, de tør ikke, de er prisgivet, de risikerer at blive opfattet som vanskelige brugere. Men på den anden side orker mange modtagere heller ikke at overtage kontrollen, som det behøves for, at de kan opnå mere kontrol over egen situation. "Det er nettopp kraft og energi til å velge, ansette, følge opp og kontrollere hjelpen som de mangler". Thorsen har mange spændende og vigtige bolde hængende i luften i sit afsnit, dog kunne jeg have ønsket mig, at hun fik "bragt dem ned på jorden igen".

Dahle anskuer magtrelationerne fra en anden synsvinkel ved at analysere dem i forhold til kropsarbejdet og specielt i forhold til, hvad hun kalder "helsevesenets skittarbejde", arbejdet med kroppens affaldsprodukter. Der er i samfundet et ambivalent forhold til dette kropsarbejde, det bliver let usynlig og tabulagt, og oplæring til denne form for kropsarbejde er en proces, som kan være

vanskelig. Hun viser dog, at der er forskel mellem behandling og pleje i forhold til skidtet. Hvordan lægeverdens kropsarbejde i form af behandling har en anden status end andre faggruppers arbejde med pleje. Ved at udvikle nye metoder i behandlingen af lidelser som afføringsinkontinens kan lægerne legitimere deres "skidtarbejde" og deres status og magt blandt personer, som arbejder med kroppen. Skidtet gøres akademisk, rent og abstrakt, og det behandles, noget som andet skidtarbejde ikke kan. Men skidtarbejde har også en kønnet karakter, som stort set følger opdelingen mellem behandling og pleje, idet arbejdet med behandling kodes som mandligt, mens arbejdet med pleje kodes som kvindeligt.

Bogen er et velkomment bidrag til os i Danmark, hvor lignende ændringer i organiseringen af ældreomsorgen finder sted, fordi den klart og analytisk kommer ud i krogenerne omkring mange dimensioner, perspektiver og problemer inden for ældreomsorgen. Den stiller spørgsmålet om, hvordan man beskytter de sårbare og de svage, når de ikke selv magter (fordi de er sårbare og svage) at agere som ideale konsumenter i forhold til sikring af egne behov. Videre belyser bogen, hvordan man sikrer en ligeværdig relation mellem omsorgsyderen og omsorgsmødtageren, og hvordan man respekterer medarbejdernes professionelle skøn og behov for kontrol over egen arbejdsdag.

Forfatterne stiller spørgsmålstegn ved de nye magtrelationer, som opstår inden for disse nye organisationsformer i omsorgen. De gør det oftest ganske præcist og i en form, som kan nå ud til brede kredse til såvel akademikere som de øvrige grupper, der arbejder med ældreomsorgen i hverdagen, hvad enten der er tale om politikere, administratorer eller frontline personale (tja også "selvom" den er på norsk!). Det er også interessant at erfare, at disse essays indgår i den norske magtudredning.

**Myra Lewinter**  
**PhD MPH**

Kilde:

Goodin, R. (1985) *Protecting the Vulnerable. A Reanalysis of our Social Responsibilities*. Chicago: University of Chicago Press.